

УДК 330.341.1

Жукевич С.М.,
к.е.н., доцент
Савчук Л.І.,
к.е.н., доцент

Тернопільський національний економічний університет

РОЛЬ І МІСЦЕ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Роль і значення малих підприємств як важливої невід'ємної складової економічної системи країни важко переоцінити. Справа не тільки і не стільки в забезпеченні певної частки обсягів сукупного виробництва і зайнятості населення. Малий бізнес в силу самої своєї природи є своєрідним «інкубатором» підприємництва, живильним середовищем новаторської, інноваційної діяльності. Відповідно реалізація інноваційного шляху економічного зростання, визначеного в якості безальтернативного в умовах сьогодення, потребує першочергового включення у вказаний процес малих форм господарювання. Разом з тим напрацювання шляхів активізації діяльності малого бізнесу потребує осмислення його ролі, місця і функцій з точки зору ретроспективного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічні потреби суспільства об'єктивно викликають підвищений інтерес до проблем розвитку малого підприємництва в Україні в наукових дослідженнях, що знайшло найбільш повне відображення в працях Е.Бухвальда, Ф.Віленського, А.Дадашева, Демянчука О., Н.Словацької, В.Кредісова, М.Пашути, В.Піхоцького, С.Яковлева. Акцентовано розглянуто роль і значення малих форм господарювання в забезпеченні інноваційного вектору розвитку економіки в дослідженнях Богині Д., Нешитого А., Парсяк В., Пересади А., Федоренко Е, Федулової Л. Останнім часом з'являються комплексні дослідження інституційних проблем розвитку малого підприємництва. В цьому плані особливою глибиною відзначаються наукові розробки Вишневського В., Дементьєва В., Дриги С., Новікова Д., Кіндзерського Ю., Пахомова Ю. Разом з тим безумовна актуальність проблеми і наявність численного кола нерозв'язаних питань потребують її подальшого дослідження та аналізу.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз взаємодії структури й функціонування інститутів ринкової економіки з точки зору їх впливу на розвиток малого підприємництва, зокрема в цілях активізації його інвестиційно-інноваційної діяльності, що матиме велике значення на відтворювальні процеси в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проводячи ретроспективний аналіз процесу розвитку малого бізнесу в Україні, доводиться констатувати, що він як був, так і залишається на вкрай незадовільному рівні – як за рівнем розвитку, так і за його якістю. На перший погляд, держава робить в цьому напрямку більш ніж достатньо. Регулярно приймаються Укази Президента, Постанови і програми Уряду України з окресленого кола питань (покращення державної підтримки розвитку малого бізнесу, вдосконалення фінансово-кредитного забезпечення, сприяння діяльності з боку територіальних органів управління, цільове пільгове виділення різного роду ресурсів тощо. І в основних низових ланках економічної системи України – малих підприємствах – бажання підвищувати ефективність функціонування спостерігається з усією очевидністю. Тобто і верхи можуть, і низи хочуть. Проте результату – у формі не те що буму, а простого розвитку малого підприємства в Україні – не спостерігається. Протягом 2010 року загальна кількість малих підприємств продовжувала зменшуватись – майже на відсоток, загальна чисельність зайнятих працівників зменшилась на 78,4 тис.чол., найманих працівників – на 75,3 тис.чол. Частка обсягу реалізації продукції малих підприємств в загальноекономічному обороті країни складає лише 14,2% [9, 304].

Якщо малий бізнес, незважаючи на всі потуги і прагнення підтримки з боку владних структур, (як вони самі це стверджують) не розвивається, то виникає цілком слушне запитання щодо наявності цих самих потуг і підтримки. Можливо, ситуація абсолютно протилежна, і на практиці влада чинить всілякого роду перепони розвитку малого бізнесу. Якщо виходити з наведених вище міркувань, то реалії сьогодення із стану справ у розвитку малого бізнесу стають не те що зрозумілими, а й закономірними.

Спробуємо детальніше розібратись у даному твердженні. Аналіз почнемо з аксіоми, що малий бізнес в Україні є власне породженням влади. З самого початку становлення незалежної України першочерговим завданням олігархічно-кланових угруповань було забезпечення стрімкого зростання економічної могутності і політичної влади цих угруповань. Методи, якими забезпечувався вказаний процес, за своєю гостросюжетністю, розмахом і свавіллям далеко перевершили методи первісного нагромадження капіталу часів середньовіччя (пізнього феодалізму-раннього капіталізму). Збагачення олігархічного українського бізнесу відбувалось в основному двома способами – по перше, шляхом

нищення економічного потенціалу і продажу за безцінь дефіцитних ресурсів за рахунок пільгового доступу до них і по-друге, шляхом реалізації виключних прав і можливостей у зовнішньоекономічній діяльності (знову ж таки, використовуючи пільговий доступ до національних ресурсів країни і структуру експортно-імпорتنих цін). Приватизація в умовах українських реалій по своїй суті означала становлення і розвиток «кланової» моделі організації бізнесу, оскільки участь у приватизації була штучно обмежена вузьким колом осіб, наближеним до владних структур. Розподіл власності для владної ієрархії відбувався за феодальним принципом – кожному за рангом або за посадою. Це перетворило приватизацію в гігантську «роздачу» бувших радянських активів, що не тільки не дозволило відокремити владу від бізнесу, але й навпаки, ще більш зміцнило їхні зв'язки [3, 124]. Лозунгом основних гравців на бізнес-арені було «вижати дохід якомога швидше і заховати його якомога далі від ненадійної країни» [6, 4]. В результаті передові в технологічному відношенні виробництва, станки із числовим програмним управлінням масово розрізались і здавались на металобрухт, а виробничі площі перетворювались в торговельні площадки. Про підвищення ефективності функціонування підприємств і організацій ніхто не турбувався – основним шляхом забезпечення стрімкого зростання обсягу прибутку бізнес-наторишів було забезпечення швидкості обороту грошей, зростання масштабів приватизації.

В описаних умовах одним із першочергових завдань було чимось зайняти населення країни, і насамперед ту його частину, яка викидалась за межі виробництва і поповнювала лави безробітних. Слід зауважити, що з огляду на те, що нищились в першу чергу передові в технологічному відношенні підприємства (адже їх продукцію і майно на зовнішніх ринках було найлегше реалізувати), то мова йде про кваліфіковану, ініціативну, талановиту, високоосвічену робочу силу, яка мала великі потенційні можливості і бажання працювати. Саме в цей час влада згадала про малий бізнес – іншого шляху для «викиду пару» пробудженої енергії народних мас в неї практично й не було. Таким чином, вже з найперших днів свого виникнення і розвитку в Україні малий бізнес був покликаний не так забезпечити відносно надлишкове населення країни робочими місцями, як відволікти увагу населення країни від процесів, які творились у державі.

Разом з тим система державного управління економікою об'єктивно передбачає зосередження в руках держави певної частки фінансово-грошових ресурсів країни для виконання нею своїх основних функцій. Оскільки крупний бізнес в умовах українських реалій на той час практично диктував (в деяких аспектах навіть формував) державним органам управління економічну стратегію виконання Державного бюджету, реалізація можливостей пільгового оподаткування для нього автоматично означала зростаючий податковий тиск на мале підприємництво. Іншого варіанту просто не існувало – Державний бюджет країни повинен бути наповнений фінансовими ресурсами, і закони економічного зростання вимагають його неперервного збільшення. В результаті податкова система України станом на даний час трактується як одна із найменш сприятливих для розвитку підприємництва у світі. За аналізом відомих світових рейтингових агентств, за даним чинником впливу на економічну діяльність суб'єктів господарювання Україна знаходиться на 177-му місці в світі із 178-ми країн; сумарна ставка оподаткування в Україні становить 57,3% [5, 4]. Змінити ситуацію на краще повинен був прийнятий нещодавно Податковий Кодекс, однак цього не відбулось, та й не могло відбутись. І після його прийняття рейтинг оцінки системи оподаткування щодо сприяння ведення бізнесу в Україні в соціологічних дослідженнях провідних світових рейтингових агентств залишається одним із найгірших в гео економічному просторі. Згідно досліджень Global Competitiveness Report – 2010 Всесвітнього економічного форуму, ефективність податкової системи в 2011 році оцінена 136-ю позицією (з 139 досліджуваних країн). Не набагато кращі оцінки і інших рейтингових агентств. В звіті Doing Business 2011 загальна оцінка системи оподаткування в Україні в 2011 році суттєвих змін в порівнянні з попереднім роком не зазнала – за зазначеним показником країна знаходиться на 181 місці у світовому рейтингу [7, 3].

Одним із найбільш перспективних напрямків дальшого розвитку малого підприємництва в Україні є розгортання різноманітних форм організаційних об'єднань малих підприємств і зростання їх ролі в процесах організації і регулювання господарської діяльності в управлінських структурах. Протягом останнього часу в науковій економічній літературі даному питанню присвячено чимало досліджень. Зокрема, акцентується увага на прогресивності і можливостях поширення в Україні таких форм організації підприємств малого бізнесу, як форфейтинг, факторинг, франчайзинг, аутсорсинг, лізинг, венчурне кредитування та ін. [8, 202]. Наведені форми організації малого бізнесу дійсно набули широкого поширення за кордоном, однак в Україні вони не набули, та й в умовах сьогодення не можуть набути значного розвитку, і насамперед з описаних вище причин, зумовлених високою ставкою оподаткування. Такі методи фінансових технологій, як форфейтинг, факторинг, франчайзинг, венчурне фінансування передбачають виділення відповідним бізнес-структурам частини очікуваного прибутку, що не може не відобразитись на фінансових результатах діяльності в сторону їх зниження. З цих позицій недалеко від них втекли аутсорсинг і лізинг – для діяльності на основі аутсорсингу потрібно забезпечити конкурентні переваги, що потребує певних, в тому числі і фінансових, витрат, а за послуги лізингу теж потрібно платити. Ділитись прибутком – це, звичайно, здебільшого невід'ємна умова успішного ведення бізнесу, однак вона спрацьовує у випадку, коли є чим ділитись. Якщо в

розвинутих країнах світу джерелом наведених фінансових витрат є прибуток, отриманий в силу реалізації системи пільгового оподаткування малого бізнесу, то в Україні все з точністю до навпаки – підвищені ставки податків для підприємств малого бізнесу по суті зводять нанівець, а здебільшого унеможливають застосування наведених прогресивних форм його організації.

Розв'язання таких проблем, як вихід підприємництва з тіньової економіки, утвердження цивілізованих норм ведення бізнесу, становлення ефективної системи взаємодії бізнесу і влади, протидія адміністративним бар'єрам, в принципі не може бути вирішене без активної участі спілок і асоціацій підприємців. Акціонерні і пайові товариства, які за своєю сутністю є формою кооперативного ведення бізнесу, досить прогресивною формою малого підприємництва, станом на даний момент практично не функціонують. Малі і середні кооперативні компанії підтримують конкуренцію в країні, стабілізують ціни, збільшують зайнятість населення і базу оподаткування, в тому числі і місцевих бюджетів, сприяють розвитку місцевої економіки і народного господарства в цілому. Дані форми самоорганізації малих підприємств значно збільшують їх можливості за рахунок об'єднання коштів, які можуть бути використані при кредитуванні діяльності (створення кредитних спілок).

Важливим завданням об'єднань підприємців (спілок, асоціацій) є захист підприємця як члена корпоративного співтовариства, відстоювання його інтересів на всіх щаблях влади. В об'єднанні малих підприємств криються величезні перспективи їх розвитку. Розправитись з кожним окремим підприємцем відомствам і владним структурам неважко - при теперішньому непосильному податковому тиску, суперечливому законодавстві і слабкій судовій системі. Інша справа, коли замість малої комерційної структури доводиться мати справу з достатньо великим громадським утворенням - тут не спрацьовує шантаж, вимагання, погрози паралізувати роботу.

Об'єднання малих підприємств необхідні для реалізації всіх можливостей самоорганізації у поєднанні з раціоналізацією їх взаємодії з органами влади.

Основними функціями об'єднань підприємців малого бізнесу, на наш погляд, повинні бути наступні:

- організаційне, методичне, консультаційне та інформаційне сприяння членам об'єднання в розвитку виробничої діяльності, впровадженні та освоєнні нової техніки і технології, модифікації систем управління виробництвом і контролю якості, маркетингу і реклами продукції;
- допомога у вдосконаленні системи відбору, підготовки і підвищення кваліфікації персоналу;
- стимулювання розвитку ділового співробітництва з вітчизняними і закордонними підприємствами та організаціями, а також надання допомоги в розв'язанні необхідних для розвитку малого підприємництва завдань;
- надання консультативних та експертних послуг владним територіальним структурам при розробці і реалізації комплексних програм;
- участь в роботі нарад і комісій, які діють при територіальних органах влади.

Крім вказаних функцій, основні напрямки діяльності підприємницьких організацій повинні включати: обмін думками і напрацювання загальної політики і позицій; забезпечення представництва підприємств у відносинах з державними органами і засобами масової інформації; надання спеціалізованих послуг; ведення колективних переговорів; врегулювання спірних питань і трудових конфліктів із профспілками.

Зараз на рівні обласних територіальних адміністративних одиниць активно створюються регіональні інноваційні системи, які повинні забезпечувати державну підтримку розвитку інноваційної діяльності. Щодо методологічних засад їх діяльності, то ці питання в економічній літературі розглянуті досить скрупульозно. Нам хочеться акцентувати увагу на наступних обов'язкових моментах забезпечення ефективності даних формувань: прозорості їх діяльності, особливо в частині ресурсного забезпечення нововведень; цільової направленості наявних ресурсів на розвиток інноваційної підприємницької діяльності малих форм господарювання; зосередженні уваги на покращенні інфраструктурного забезпечення даного процесу.

Висновки з даного дослідження. Розвиток малого підприємництва в Україні є безальтернативним напрямом забезпечення інноваційного вектору економічного зростання економіки. Разом з тим результати проведеного дослідження переконують, що задекларовані владними структурами механізми сприяння забезпечення даного процесу не спрацьовують. В силу цього реалізація вказаної мети об'єктивно потребує розв'язання цілої низки проблем, серед яких в якості найбільш важливих можна виділити наступні:

- забезпечення притоку інвестицій у сферу малого бізнесу, направлених насамперед у інноваційні процеси; основною умовою цього повинна стати докорінна зміна умов надання кредитів малому бізнесу;
- розвиток різноманітних форм об'єднань малих підприємств і збільшення їх ролі в процесах організації і регулювання господарської діяльності в управлінських структурах; забезпечення державної підтримки спілок і асоціацій малих підприємств з метою проведення ефективного дерегулювання економіки;
- перебудова державної податкової політики в напрямку стимулювання розвитку малих

підприємств в Україні; часткове, а при виконанні певних вимог, і повне звільнення від податків малих підприємств, які займаються реалізацією інноваційних проектів для забезпечення виробництва важливої в соціально-економічному відношенні продукції;

- вирішення питань фінансування малих підприємств на мікро- і макрорівнях; розробка і реалізація державної програми підтримки малого підприємництва на умовах широкого залучення позабюджетних ресурсів, нових позабюджетних схем відтворення капіталу, самофінансування малого бізнесу;

- забезпечення гласності і звітності владних структур перед населенням країни і малим бізнесом з виконання визначених нормативно-правовим законодавством функцій щодо забезпечення його розвитку.

Реалізація наведених пропозицій сприятиме створенню необхідних умов для подальшого розвитку малого бізнесу в Україні.

З огляду на сучасний стан державної підтримки розвитку підприємств малого бізнесу в Україні перспективи подальших досліджень вбачаються у знаходженні науково обґрунтованих оптимальних параметрів системи оподаткування з точки зору сприяння як ефективній діяльності самих підприємств, так і наповнення відповідних частин бюджетів на всіх рівнях управління, насамперед державному та регіональному. При цьому необхідними елементами моделі повинні бути аргументований розподіл засобів бюджету на споживання і нагромадження, забезпечення відповідності обсягів нагромадження обсягам заощаджень, врахування особливостей формування фонду споживання на малих підприємствах. Значний науковий інтерес становить також дослідження проблем вдосконалення організаційних форм та правового забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності малого бізнесу, і насамперед на регіональному рівні. Вдосконалення фіскальних методів управління розвитком малих підприємств є обов'язковою умовою забезпечення ними виконання своїх функцій.

Література

1. Борейко В.І. Пільгове оподаткування малого бізнесу в Україні: ретроперспектива та перспектива / В.І. Борейко // Вісник економічної науки України. – 2011. – №2. – С. 21-24.
2. Вишневикий В. Інновації, інститути і еволюція / В. Вишневикий, В. Дементьев // Вопросы экономики. – 2010. – №9. – С. 41-61.
3. Киндзерский Ю. Деформация института собственности в Украине и проблемы формирования эффективного собственника в неэффективном государстве / Ю. Киндзерский // Вопросы экономики. – 2010. – №7. – С. 123-133.
4. Ляшенко В.І. Вплив Податкового Кодексу України на розвиток малого підприємництва: експертні оцінки на етапах обговорення, прийняття та внесення змін / В.І. Ляшенко, А.А. Просуленко // Вісник економічної науки України. – 2011. – №2. – С. 93-111.
5. Міжнародний рух капіталів і залучення в Україну прямих іноземних інвестицій / П.Т. Саблук, В.І. Власов, М.І. Кисіль, К.А. Пріб // Економіка АПК. – 2008. – №9. – С. 3-14.
6. Пахомов Ю. Ситуація в Україні: передкриза, криза, пост криза / Ю. Пахомов, С. Пахомов // Економічний часопис - XXI. – 2009. – №7-8. – С. 3-6.
7. Рейтингове падіння України триває. / [http://www. Unian. Net/ukr/neys – 444737.htm/](http://www.Unian.net/ukr/neys-444737.htm/)
8. Салеев И. Инвестиционно-инновационные основы развития субъектов малого предпринимательства региона / И. Салеев // Ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. – 2010. – №1. – С. 202-206.
9. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. – ТОВ „Август Трейд”. – 2011. – 598 с.